

РЕЦЕНЗИЯ, ЧЫГАРМАЧЫЛЫК БЕЙНЕ
РЕЦЕНЗИЯ, ТВОРЧЕСКИЙ ОБРАЗ
REVIEW, CREATIVE IMAGE

ЭЛ СЫЙЛАГАН ИНСАН:
жетекчилик жүк менен адабий мурасты айкалыштырган
Жакшылык Кожалиевдин бейнеси

Ар бир аймактын тарыхында өзүнүн ак эмгеги, калыстыгы жана адамдык бийик наркы менен элдин эсинде өчпөс из калтырган инсандар болот. Мына ошондой журт сыйлаган инсандардын бири - өмүрүнүн жарымын партиялык-чарбалык жооптуу кызматтарга, эл башкаруу ишине жумшаса, калган бөлүгүн туулуп-өскөн Тогуз-Торо аймагынын руханий казынасын байытууга, анын санжырасы менен тарыхын поэзия тилине салууга арнаган Кожалы уулу Жакшылык (Жакаш ата) эле. Ал жетекчилик кызматтарда тактыгы, чарбалык иштерде уюштуруучулук таланты менен таанылса, өмүрүнүн соңку жылдарында нукура поэзия жыттанган граждандык жана философиялык лирикасы жана тарыхый дастандары аркылуу коомчулукка такшалып калган чыгармачыл инсан катары таанылды.

Демек, мында Кожалиев Жакшылыктын коомдук ишмердүүлүгүн гана эмес, анын бизге таштап кеткен улуттук духка сугарылган көлөмдүү эки китебинин маанисин ачуу милдети турат. Ошону менен бирге, бул асыл инсандын жаркын элесине арналган бир тууган иниси Жумгалбектин жана күйөө баласы Токтосундун жүрөк титиреткен эскерүү ырлары аркылуу улуу инсандын үй-бүлөлүк, адамдык асыл сапаттарына дагы бир жолу саякат жасайбыз.

Бейне. Кожалы уулу Жакшылыктын элине сиңирген эмгеги (агрономдуктан баштап, жетекчилик кызматтарга чейинки жолу). Кожалы уулу Жакшылык 1939-жылы Тогуз-Торо районундагы Чет-булак айылында жарыка келген. Атасы Турганбай Кожалиев республикага белгилүү инсандардын бири болгон. Жакшылык (эл ичинде Жакаш деген ысым менен белгилүү) өзү кичинесинен зирек чыгып, мектептен баштап эле адабий ийримдерге катышкан. 1956-жылы орто мектепти артыкчылык аттестаты менен бүтүргөн. Эмгек жолун Кыргыз мамлекеттик айыл чарба институтун ийгиликтүү аяктагандан кийин, агрономдуктан баштаган. 1963-1966-жж. Ак-Талаа районунун Жданов колхозунун башкы агроному; 1966-1969-жж. Тогуз-Торо районунун Ленин колхозунун башкы агроному. 1969-1970 ж. Тогуз-Торо районунун Бирдик колхозунун парткому; 1972-1974жж. Облустук партия комитети Алма-Атадагы жогорку партиялык мектепти ийгиликтүү бүтүргөндөн кийин Тогуз-Торо районунун партиялык комитетинде инструктор болуп иштеген. 1977-жылы Тогуз-Торо районунун Кызыл-Жылдыз (азыркы Каргалык айыл өкмөтү) колхозунда колхоздун башкармалыгынын башчысы болуп иштеген. 1985-1987-жж. Москвадан профсоюз уюму боюнча курсун окуп келип, профсоюз уюмунда үзүрлүү эмгектенген.

Ошентип, Жакшылык атабыз ар кандай жооптуу кызматтарда иштеп, ак эмгеги менен колхоздун башкармалыгына чейин көтөрүлгөн. Кожалы уулу Жакшылык 2004-жылы 20-июнда 65 жашында жарыкчылык менен коштошкон. Атанын артында анын изин өчүрбөй жолун улоочу 3 уул, 4 кыз, 24 небере, 12 чебери, 2 кыбырасы калды.

Адабий мурас жана Тогуз-Торо энциклопедиясы. Анын алгачкы «Тогуз-Тором – жүрөк толгоом» китеби, тарыхый-санжыралык мааниси жана Нурпаис Жаркынбайдын баасы. Жакшылык ата өзүнүн сөзүндө “Чарбалык иштер менен алектенип жүрүп, адабий-чыгармачылык шыгым учурунда өнүкпөй калыптыр” - дейт. 1985-жылдан баштап гана алгачкы чыгармалары райондук, областык жана республикалык басмаларда жарык көрө баштаган (“Алтын тойду өткөрсөк”, “Ак калдырган көпөлөк”, “Саймалы Таш” ж.б.). Кожалы уулу Жакшылыктын негизги чыгармачылык жолу, оорусуна байланыштуу өз

ыктыяры менен жетекчилик кызматтан кеткенден кийинки жылдан (1987-ж.) башталган. Автордун кол жазмаларында ар кандай темадагы чыгармалары жана жыйнаган көлөмдүү материалдары (“Тобок алп”, “Ажынын ашы”, “Байыркынын тарыхы”, “Кыргыз санжырасы” ж.б.) тилекке каршы, жарык көрбөй калды. Убагында ал өз эл-жеринин кооздугун көркөмдөп жазуу сунушу менен белгилүү кыргыз акындарына, асыресе С.Жусуевге, Б.Сарногоевге, М.Жангазиевге, Н.Жүндүбаевага, О.Султановго жана Т.Касымбековго жолугушууларда көп элдин атынан кайрылган. Бирок өтүнүч аткарылбаган соң, өзү белсенип киришкен.

Жакаш атанын үзүрлүү эмгегинен жаралган алгачкы “Тогуз-тором жүрөк толгоом” аталыштагы китеби окурмандарга 1996-жылы сунушталган. Китептин баш сөзүн Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, акын Нурпаис Жаркынбай жазган (ыраазычылык).

Нурпаис атабыз минтип баштайт: “Ырасында эле Тогуз-Торо аймагында мен өзүм үч жыл жашагам, 1952-53-жылдарда Казарман орто мектебинде окугам. Кайсы бир жылы классташ курбум Мелис Мокеевдин үйүнө атайын үй-бүлөм менен барып, балалык кездеримди Нарын дарыясынын жээгинен, Дүпкүрдүн оозунан кайрадан көз алдыма элестеткем. Ошол кезде эле Жылаңач Бугу тоосуна эл сыйынчу. Алыстан альпинисттер келиптир, тоонун чокусуна чыга албай, кыян-сел жүрүп, кайра кайтышыптыр” - деген каншаар сөздөрдү бала болсок да угуп калчубуз деп эскерет.

Ошентип, Нурпаис агабыз кол жазманы окуп бергенге чын ыкласы менен кабыл алып, автордун негизги ой-пикирлерине макул болуп ак жол каалаган. Чындыгында, мындай баяндоо түрүндөгү чыгармалар эч жерде жарык көрө элек десек жаңылышпайбыз. Китепке кирген ырлар, дастандар мазмундуулугу жана сөз боёгуна канык экендигин окуп чыккан адам гана баамдай алат.

Жакшылык Кожалиевдин “Тогуз-Тором-жүрөк толгоом” дастаны “Маарьдын 1600 жылдары” жазып кеткен:

“Бабалар үзбөй улап жолду-жолго,

Өзүнөн из калтырат жондон-жонго.

Дүйнөдөн көзү өтсө да алда небак,

Урпагын баскан изи салат ойго.

Жол салган оңдон-солго, солдон-оңго,

Адамдын асылдыгы шондо экен го”, – деп башталат. Дастанды окуй баштагандан эле автордун сүйүүсүнүн өз жерине өтө тереңдигин, баамчылдыгын, сөз байлыгынын кенендигин байкоого болот. Жыйырма үч бетке Тогуз-Торо элинин тарыхын, салт, үрп-адаттарын, жеринин байлыгын, келечегин батырган десе болот.

Ага улай кичи-дастандардан: “Байманбет балбан” дастаны кеңири орун алганын айтууга болот. “Качкы дөө”, “Ат үстүндө кармашуу”, “Эки мерген өнөрү” райондогу легенда болуп калган адамдар жөнүндө болсо, “Каначуу”, “Саймал таш” жаратылыш сырлары жөнүндө баяндалат. Изилдөөчүлөр бул дастандарды кыргыздын спорт тарыхын, элдик баатыр образын жана санжыралык маалыматтарды сактап калган чыгарма катары белгилешет.

“Тогуз-Тором-жүрөк толгоом” китебинин артыкчылыктары:

Тарыхый баалуулугу. Автор эл арасындагы уламыштарды, санжыраларды жана окуяларды поэтикалык формада сактап калган. Бул эмгек Тогуз-Торо аймагынын өткөн турмушун түшүнүүгө жардам берет.

Улуттук духтун күчтүүлүгү - Китепте кыргыз элинин каада-салты, балбандык өнөрү, ат чабыш, эрдик, намыс темалары кеңири берилет.

Поэтикалык тили — Ырлар жана дастандар элдик тилге жакын, образдуу жана угумдуу жазылган. Айрыкча эпикалык сүрөттөөлөрү күчтүү.

Санжыра менен адабияттын айкалышы. Автор жөн гана акын эмес, санжырачы катары да көрүнөт. Ошондуктан китепте көркөм чыгарма менен тарыхый маалымат аралаш берилген.

Адабий өзгөчөлүгү. Кожалы уулу Жакшылык көбүнчө элдик айтууга жакын стилди колдонот. Анын чыгармаларында эпикалык кеңдик, макал-лакапка окшогон ой жүгүртүү жана мундуу лирика айкалышат. Жалпылап айтканда, бул китепти:

- тарыхый-санжыралык поэзиянын үлгүсү;
- Тогуз-Торо аймагынын руханий энциклопедиясы;
- улуттук эстутумду сактаган көркөм эмгек деп баалоого болот.

Философиялык лирика дүйнөсү. Экинчи китеби «Ойлордун түрмөгүндө кыялданып», Али Турдугуловдун пикири жана табият, өмүр тууралуу ырлары. Жакаш атанын экинчи көлөмдүү **“Ойлордун түрмөгүндө кыялданып”** эмгегинде - акындык ой жүгүртүү, ички сезим, адамдык баалуулуктар жана улуттук дүйнө тааным чагылдырылган поэтикалык жыйнак. Китепте автордун турмуш тууралуу философиялык ойлору, адамдын ички дүйнөсү, сүйүү, мекен, убакыт, жашоо маңызы сыяктуу темалар көркөм образдар аркылуу берилет.

Автор Кожалиев Жакшылык ырларында жөнөкөй сөздөр менен терең маанини жеткирүүгө аракет кылат. Жыйнактын аталышы эле: **«Ойлордун түрмөгүндө кыялданып»** - адамдын ой агымы, кыял дүйнөсү жана руханий изденүүсү тууралуу экенин көрсөтүп турат. Китептеги ырлар көбүнчө лирикалык-философиялык мүнөзгө ээ. Чындыгында бул эмгек биринчи китептин уландысы десе болот. Бул китеп 2004-жылы жарыкка чыккан. Тилеке каршы бул китебин автор көрбөй калды, бирок калың эл арасында, балдары, туугандары тарабынан кеңири жайылтылды.

Автордун экинчи китеби, Омар Хаямдын:

Бул дүйнөдө терең сырдуу ар ишке,

Кабары жок оо татына наристе.

Төрт нерсе айтам: билсең алар өзүңсүң,

Адам жсырткыч, тажаал жана наристе, - деп башталат. Анда ойлору, кыялдандуулары менен катар өмүр, өлүм, жашоо кумары, кыял-жорук, пейил, ынтымак-ырашкерлик, мүдөө-максат, түбөлүктүүлүк сыяктуу абстракттуу ой-жүгүртүүнүн түшүмү болгон түшүнүктөр камтылган.

Адегенде эле акындын ыры жан-дүйнөнү титиреткен, толкунданткан, сезимдерди ойготкон чыныгы кыргыздын сөздөрү менен башталат.

Таңкы үрүл, бүлбүл заакым шоолаланып,

Бийиктен торгой сайрайт канат кагып.

Айлана тунжураган теребелден,

Козголот тиричилик кыймыл алып.

Ал кыймыл коштоосунда көңүл ачык,

Уйкудан ойгоном мен боюм жазып.

Тиктеймин тоолорумду мөңгү баскан,

Ойлордун түрмөгүндө кыялданып... (“Таңкы үрүл” ырынан)

Акындын туулуп өскөн жери, анын ыйыктыгын даңазалаган ырлары, ата-эне, бир тууган боордошторуна, замандаштарына арналган ырлары окурмандардын көңүлүн бурат.

Канткен менен накта поэзия жыттанган, акындын бийик таланттарына жооп берген ырларын чекеден саноого болот, буга “Мезгил”, “Өксүтүп, кусалантып, муңкандырып”, “Өмүрлөшүм-сырдашым”, “Алтын тойду өткөрсөк”, “Назданткан сенин фонем жытың менен”, “Мээрим төккөн жылуулугун сагынтып”, “Байкасам турмуш жолу татаал тура” сыяктуу дагы толуп жаткан ырларды кошууга болот. “Айрыкча жыйнактагы “Жол энеси из болот” өзгөчө таасир калтырат дейт баш сөзүн жазган филология илимдеринин доктору, профессор Али Турдугулов. Мындагы философия узун турмуштан, андагы биздин

милдеттин ыйыктыгы баса белгиленет. Ата –бабаларыбыз улап келген ошол жол, автордун чыгармачылыгына жар болсун”, - дейт А.Турдугулов.

Ырас, Жакшылык атабыздын “Жолдор өчсө ал жерде кыймыл токтойт” – деген сөзү ар бир адамды ойлондурбай койбойт.

Автордун “Ойлордун түрмөгүндө кыялданып” китептин негизги өзгөчөлүктөрү, анын:

- *Философиялык тереңдиги* — жашоо, тагдыр, адамдык нарк тууралуу ой жүгүртүүлөр көп кездешет.
- *Лирикалык маанай* — автордун ички сезими, кыялдары жана толгонуулары ачык берилет.
- *Улуттук дух* — кыргыз элинин дүйнө тааным, сөз маданияты жана образдуу ой жүгүртүүсү байкалат.
- *Тил көркөмдүгү* — салыштыруу, метафора, эпитет сыяктуу көркөм каражаттар ийгиликтүү колдонулган.

Китептеги ырларда төмөнкү темалар басымдуу орунду ээлейт:

- адам жана коом;
- сүйүү жана сагыныч;
- өмүрдүн өтмөлүүлүгү;
- табият менен адам байланышы;
- руханий тазалык жана адеп-ахлак.

Көркөм өзгөчөлүгү. Автордун поэзиясында образдуулук күчтүү. Айрым ырларда символикалык маанидеги сөз айкаштары колдонулуп, окурманды ой жүгүртүүгө түртөт. Ыр саптары көбүнчө жай, мундуу, бирок терең эмоциялуу интонация менен берилет.

Бул китеп поэзия сүйүүчүлөргө, айрыкча философиялык жана ойчул лириканы жактырган окурмандарга кызыктуу болот. Автор адамдын жан дүйнөсүн, турмуштун маңызын жана ички сезимдерин көркөм тил менен жеткирүүгө аракет кылган.

Бир туугандын күйүтү. Иниси Жумгалбектин жүрөктөн чыккан эскерүүсү. Макаламдын аягында Кожалы уулу Жакшылыкты бир тууган иниси Турганбаев Жумгалбектин агасы өтүп кеткенден кийинки кереметтүү жүрөк титиреткен сөздөр менен жазылган эскерүүсүн өзгөрүүсүз келтирүүнү туура көрдүм: *“Тогуз-Торо районунун эли ишенген мыкты адамдардын бири, партиялык чарбалык кызматтарда бүт өмүрүн арнаган, элине калыс, туура сөз сүйлөгөн адамды, таш боор ажал көп сыркоодон кийин элинин кайгырып, ага –тууган, балдарынын, ыйлаганына зарлаганына карабай биздин арабыздан, эл-жерин мактап жазган өзүнүн туулуп өскөн жеринин сулуулугуна ыр аркылуу жердештерине жазылган ой тилегин толук бере албай «Тогуз-Тором – жүрөк толгоом», «Ойлордун түрмөгүндө кыялданган» боюнча фонтандай атылып чыккан түгөнгүс, соолугус сүйүү, сулуулук, насаат сөздөрүнө, санжырга, поэмалык ырларын толук бере албай ичине алып кетти.*

Эх чиркин, убакыт деген кандай шашат. Билинбестен бир жыл өтүп кеткени сезилбей калды. Керилген өңдүү-түстүү, сүйлөгөн сөзүнө эли ишенген инсандын келбети таш эстеликтин бетине, жасалбай калган ишине, өкүнүчү бардай, барган кишини телмирип тиктеп турган ким болсо дагы жердештеринин зейнин кейитет. Чиркин, ажал деген кары-жашка карабай алып кете бергени, эли эстерлик из калтырган. Жердештеринин оозунан түшпө айтып турган жасаган иштери, тазалыгы, артынан сөз ээрчитпей таза иштегени, бул адамдын бул дүйнөдөн армансыз өтүп кетти. Эх жараткан, кимде арман болоор эле. Жакшылык агалардай артында калтырган эли айтарлык иши бар, жашоосун улаганга бир-тууган балдар кыздары, өзү жасай албаган ишин аягына чыгарат деп ойлойбуз.

Агамдын жаркын элесине, төмөнкү ыр саптарды арнаймын”.

Иниси Жумгалбектин жазган эскерүүсүнөн:

Кыйылды гүл сабагынан үзүлүп,
Өчтү өңү гүлдөп турган бакчандын.
Бизди таштап алып кетти шум ажал,
Эч укпастан суранганын балдардын.

Күндө укчу акыл сөзүң ким айтат,
Көчүп барат таянаар тоо, теребел.
Жалгыз таштап менден эмне тажадың,
Эми кимди ага кылам акыл бер.

Келишимдүү келбетинди сактадың,
Ооруң кыйнап турса шайың кетирип.
Жакшы сөзүң аябадың туугандан,
Акыл кебиң айтып турдуң жеткирип.

Жазбай калган ыр саптарың улайын,
Жазам ишиң, элиң үчүн иштеген.
Бүтпөй калган ыр саптарың курайын,
Соолуганча ыр булагы өзүмдөн.

4. Урпактардын эсинде. Жакшылык Кожогуловдун күйөө баласы

Токтосундун эскерүүсү: (үй-бүлөлүк элестер жана корутунду иретинде босун).
«Жакшылык атанын кол жазмаларын терип, басмага даярдоо милдети мага (күйөө баласы Токтосунга) буюргандыктан, анын чыгармачылык деми мага да таасир этти окшойт. Ага чейин алгылыктуу ыр жазып көргөн эмесмин. Төмөндөгү эскерүү саптары ушул улуу инсанга болгон терең урматымдан улам жаралды».

Жата берип талыды деп кош капталым
Кээде улап, унут калган ыр саптарын.
Эриккенде балдар менен шахмат ойноп,
Көпкө унутуп калаар эле ооруганын.
Илимби, же саясаттан сөз болгондо,
Чарчатуучу эч жеңилбей элдин баарын.

Эркелетчү кызын: «Гүлзат, Салтанат,
Чоңойгула эрте дечүү эле батыраак.
Сүйлөп, ырдап баскандарын бир көрсөм,
Таятаңар болоор дечү көөнү шат»,
Ийгилигин көргөндө азыр алардын,
Сүйүнгөндөн кетмек окшойт чачырап.

Жып-жыпоня, Айым- жүрөк кызым деп,
Эзилгенде ыр чыгарчу саптан –сап.
Султандарга арнап эгер ыр жазганда,
Барактары атабыздын жетпей калмак.
Боолголоп оюн улап айтпай калган,
Кеп кылалы тамаша-чын азыноолак.

Барактасак андан ары ыр дептерин,
Бутагым деп жакшы көрчү Жумгалбегин,

Уулдардын аксакалы үч баладан,
Жан адамга теңечүү эмес Чоробегин.
«Чоң атадан тарбия алган эр көкүрөк,
Бакса баарын багат»-дечү, Майрамбегим,
«Өз айтканын жанга бербей өзүмө окшош,
Тентегирээк чыкты»- дечү Адилбегим... (“Балдарына”)

Кыздарыңын жакшы көрөм ар бириңин,
Каалаганын басып өтөт Айгеримим.
Ар тараптуу өнөргө шык бул неберем,
Элжиреймин көрсөм ырдап, бийлегенин.
Күлүп койсо жарк эткени Айгүлүмдөй,
Жан жай алат табылгандай издегеним.
«Изи бар»-дейт, кызы болсо кыргызымда,
Жөлөк болсун Теңдик, Жанат инилериң». (“Айгеримге”)

Сүйүп чексиз, ага-тууган, элди, жерди,
Аттиң канттик атакебиз эрте кетти.
Көр оокаттын чыры менен алек болуп,
Барктабадык айткан деген бизге кепти.
Белди байлап уул-кыздар, бир туугандар,
Ойлонолу алдыдагы келечекти.

Акылга биз кеч келип, атабызды эстедик,
Алгылыктуу кеп-сөзүн убагында сезбедик.
Жыйырма эки жыл өтүптүр андан бери,
Жаткансыйбыз күндү эптеп өткөрүп.
Атаны ээрчип кетти жубайы, кыздары,
Бата тилеп туралы жылда эскерип. (“Баарыбызга”)

Бул эскерүү Кожалиев Жакшылыктын өмүр баянынан, жашоо-турмушунан, өтөгөн кызматтарынан сырткары ачылбай кеткен ар тараптуу таланттарынан, бизге таштап кеткен эки эмгегинин негизинде азыноолак кеп кылдык жана бир тууган иниси Жумгалбектин жана күйө баласы Токтосундун эскерүүлөрү келтирилди.

Жыйынтыктап жатып акын, жазуучу, драматург, котормочу жана коомдук ишмер Аалы Токомбаевдин (Балка) адабий журтчулукка гана эмес жалпы коомчулукка белгилүү болуп калган таамай айтылган сөзүн келтирүүнү туура көрүп турамын: “Өмүр бизден өтүп кетсе, эл эмгектен эскерсин...”. Ырас, Өмүрү өткөндөн кийин анын эмгегин эскерилип, урмат-сыйга айланган инсандар кыргызда оголе көп, ошолордун бири коомдук ишмер жана акын Жакшылык Кожоголов деп туралы... Жараткан жаткан жерин жайлуу кылып, калган өмүрүн балдарына, неберелерине берсин!..

Атанаев Токтосун Бегалиевич,
биология илимдеринин кандидаты,
профессор, И.Арабаев атындагы Кыргыз
мамлекеттик университети